

"MINT AKI ELFELEJTI, HOVÁ VISZ AZ ÚTJA"
/Hérakleitosz B 71./

Kísérlet a Szókratész előtti gondolkodás megközelítésére
/esszé/

Mint amikor ködös őszi hajnalon, a derengő félhomályból lassanként kirajzolódnak a vándor bizonytalan körvonalai, majd elér hozzánk és elénkáll, úgy válik ki a preszokratikus gondolkodás is valami korábbi derengésből, hogy megnyitója legyen egy útnak, amelyet ma filozófiának nevezünk.

A vándor érkezésének időpontja kettős: ősz és hajnal. Az ősz valaminek végét, valaminek lehullását jelzi, a hajnal viszont valaminek kezdetére mutat rá. Így áll a preszokratikus gondolkodás valaminek határán, hogy befejezője és elindítója legyen valami teljességnek és részlegességnek, amelyek arányban állhatnak úgy is, ahogyan egy év és egy nap egymással arányos. Dolgozatomban e határ mibenlétére szeretnék rákérdezni, és arra, hogy e határra történő reflexióban miként mutatkozik meg előttünk maga az európai gondolkodás.

A fentiekben teljességet és részlegességet említettem. Természetesen ezek egymással viszonyban álló kijelentések, a részlegesség csupán a teljességhez képest részleges. A teljességről nem lehet szavunk, így arról sem, ami a preszokratikus gondolkodást megelőzte. Hiába is pazarolnánk rá jelzőket, körülírásokat, nyelvünk ma nem alkalmas annak még megközelítésére sem. Hogy mégis mi az, amire a teljesség szó irányul, talán a hagyomány szavunkkal adható vissza, e szó elég homályos ahhoz, hogy ne sértse meg azt. Természetesen e fogalomhoz Európában több jelzőt is hozzákapcsolhatunk, de legalább kettőt: szakrális és filozófiai. E két hagyománynem kapcsolatban áll egymással, és tulajdonképpen kettejük viszonyára utal a teljesség és részlegesség. A preszokratikus gondolkodást megelőzte annak jelenléte, amit ma szakrális vagy mitikus hagyománynak nevezünk, megjelenése pedig egy új hagyományt kezdett, amelyet filozófiaként jellemezhetünk. A preszokratikában e kettő összeér. Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy mire utal a szakrális vagy mitikus hagyomány kifejezés. Tulajdonképpen mindarra, ami a Szókratész előtti gondolkodást megelőzte, de amely semmiképpen sem köthető a mai értelemben vett gondolkodáshoz. Szakrális, mert minden esetben a szenthez, annak jelenlétéhez és megnyilvánulásához kötődik. Ezt a görögöknél a mítosz és a kultikus szertartás jelenítette meg. A mítosz, a mítológia / μύθος λέξις / összeszámlálást és kimondást jelent, a létező összeszámlálása és kimondása által a létet mondja ki, kimondásával teszi érthetővé a létet, a kozmoszt.

Ha mindezt M. Heidegger szavaival akarjuk kifejezni, azt mondhatjuk, hogy a "nyelv a lét háza", hogy a mítoszban a lét mondható a nyelvvel, hogy a lét közli magát a nyelv által. Így a mítosz nyelve különálló, amennyiben külön áll minden azóta létező és számunkra elképzelhető beszédmódtól. A mítosz nyelve megértésének számunkra adott egyetlen lehetősége az analógiás megértés. Mi már nem vagyunk abban a helyzetben, amelyben ez a nyelv anyanyelvünk lehetne. Tulajdonképpen ma már kívül élünk a nyelven, így ahhoz, hogy valóban, vagy csak közelítőleg is értsük azt, amit a nyelv lényegénél és eredeténél fogva velünk közölni akar, az analógiás megértésre szorulunk rá. Az analógia a skolasztika óta vonatkozik szövegekre, azóta jelöl egy beszédmódot, amely azt szolgálja, hogy az Istenről való beszéd lehetővé váljon. A szó két részből tevődik össze: *μα*- jelentése fenn, felül, és *λογος* - amely itt a beszéd és mondás értelmén túl a viszony jelentést is hordozza, utal ezáltal arra, hogy a szöveg -ami analógia- a maga közvetlenségében vonatkozik a fent-re, tulajdonképpen arra, amiről szól, pontosabban - mivel az analógiát leginkább az a Hermész Triszmegisztosz-i mondás fejezi ki, amely szerint: " Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van. "- az amit jelöl egybeesik azzal, amit jelent, tehát nem metafora, nem szimbólum, hanem közvetlenül hordozza önmaga igazságát.

Ehhez képest a filozófia nyelve radikálisan más. A filozófia igyekszik komplex terminológiát kidolgozni, ahol az a fő törekvés, hogy a terminusok egy meghatározott jelentéssel bírjanak. A mítoszban a jelentés és (jelentett) azonossága miatt nem tehető fel az egy vagy több jelentés kérdése. Ezzel szemben a filozófia nyelve a maga egyjelentést-hordozásával eltávolodást jelent a mítosz nyelvétől, határolttá válik.

Amennyiben szem előtt tartjuk azt, hogy a preszokratikus gondolkodásban a szakrális-mitikus és a filozófiai hagyomány összeér, tulajdonképpen az egyik még, a másik már jelen van benne, akkor azt kell mondanunk, hogy a preszokratikus szövegek analógikusak és filozófiaiak is egyben, pontosabban léteznek mind analógikus, mind filozófikus olvasatuk, értelmezésük is.

A jelek szerint korunkban, a posztmodern korában, fordulat áll be. Egyre inkább igény mutatkozik az eredetekhez való visszatérésre, az alapvető kérdések újra felvetésére, a szellemibb látásra és értésre. Tulajdonképpen engem is ez az igény mozgat, amikor az analógia felől próbálok a preszokratikus szövegekhez közeledni.

II.

Mindeddig a preszokratikus gondolkodás elemzése a filozófiai értelmezés szerint történt, amely ellentmondást látott ott, ahol látszólag ellentmondás van, és egyezést ott, ahol látszólag egyezés van. Amennyiben analógikusan közelítünk a töredékekhez, a herakleitoszi és parmenidészi gondolatok nem állíthatók szembe egymással, még akkor sem, ha látszólag Parmenidész polémiát is folytat Herakleitossal. Herakleitosz és Parmenidész valójában ugyanarról beszél és ugyanazt állítja. Ettől a fajta megközelítéstől már Szókratész előtt is eltávolodás történt. Zénon a dialektika megteremtésével, majd a különféle iskolák kialakuló vitái kapcsán a mestereket kezdték egyre inkább szigorúan és kizárólagosan értelmezni. A preszokratikus szövegek első megmerevedése az első filozófiatörténetben, Arisztotelész metafizikájának A. könyvében történik meg. Itt Arisztotelész több helyen kétségbe vonja elődei egyes állításainak helyességét, és tévesnek minősíti azokat. Ez egyértelműen a filozófiai olvasatra utal. A filozófia nyelvében beszélhetünk helyesről és helytelenről, igazról és hamisról, az analógiás nyelvben nem. Az analógia már csupán azzal, hogy beszélni kezd, az igazat mondja, mindegy hogy mit mond ki. Ezek szerint sem Thalész, aki szerint a víz, sem Anaximandrosz, aki szerint az apeiron, sem Anaximenész, aki szerint a levegő az arkhé nem tévedtek, sőt nem mondtak egymásnak ellent. Ők az igazat mondták, azt mondták ami van. Nyelvük a lét nyelve, ez pedig a maga pluralitásában: egy. Így lehet a való nyelve. Arisztotelész már filozófiai szótárt készít leköti a nyelvet, megfosztja pluralitásától, így bizonyos értelemben attól, ami a preszokratikában a lényegét alkotta. Utat nyitott ezáltal annak, hogy létre jöjjön a tudományos nyelv, ahol a nyelv már nem mutat túl önmagán, hanem önmagára szűkül le, tulajdonképpen lényegét veszti, és csak mint egy váz: funkcionál. Nem pedig beszél, mond.

A preszokratikus gondolkodók szövegeit át-meg áthatja a mítosz szava, gondoljunk Parmenidész első töredékére:

"Az istennő pedig nyájasan fogadott, jobbával a jobbam megragadta, eképpen szólt és így szólított meg;

te ifjú, aki halhatatlan kísérők társaként
lovakkal melyek visznek, házunkhoz érkezel,
légy üdvöz!" /B 1./

vagy Empedoklész szavára a Katharmoi-ban:

...Halhatatlan istenként, többé nem halandóként
jövök-megyek mindnyájatok közt, tiszteletnek örvendőve, ahogy illik,
szalagokkal és dús koszorúkkal fejem felövezve. /.../ " /B 112./

E mesterek választottak, kiléptek a mindennapi létezésből és elindultak egy úton. Szakítottak a "mit sem tudó halandókkal", tévelygéseikkel. Útjuk az istenekhez vezetett. Szavuk az istenek szava, a daimón szava. Aki pedig halhatatlan istenként jár a halandók között, csupán az igazat mondhatja. Nem tehet mást. Hogyan is ne hallanánk meg Herakleitosz figyelmeztetését?

" A Szibülla /azonban/ őrzöngő szájjal nevetségtelen, és cifrátlan szavakat hangoztatva /ezredéveket áthat hangjával/istene által." /B 92./

vagy a következőt:

"Az Úr, akié a jóshely Delphoiban, nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez." /B 93./

"De a legtöbb az isteni kinyilatkoztatásokból, hihetlensége által elfut /az emberek elől/, hogy ne értsék meg" /B 86, /

A preszokratikus mesterek még meghallói voltak az isteni kinyilatkoztatásoknak, utoljára ők élték meg teljes lényükkel azt az utat, ami később már csak mint spekulatív tételek sora adott számunkra.

III.

Jelenlegi gondolkodásunk az arisztotelészi szillogisztika kidolgozása óta erősen egysíkúvá szűkült, hiszen az ellentmondásmentesség elve és a kizárt harmadik elve pusztán egyetlen síkot engedélyeznek. A Szókratész előtti gondolkodók nem használták ezt az "eszközt". Mi sem mutatja ezt jobban, mint Herakleitosz paradox kijelentései:

"Ugyanazokba a folyamokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is meg nem is vagyunk." /B 49a/

Herakleitosz önmagukban ellentmondást hordozó töredékei arra utalnak, hogy gondolkodása nem egy síkban mozog. Ő egyszerre állít és egyszerre tagad. Így mond ki valamit, így közöl. Ez arra is figyelmeztet bennünket, hogy amint Herakleitosz paradoxona egy valamit közöl, úgy az ő és Parmenidész egymással ellentétes állításai is egy valamit közölnek, tehát nem két szembenálló, hanem egymást kiegészítő kijelentéseként kezelendők. Ehhez azonban részletesebb magyarázat szükséges.

Herakleitosz töredékeit olvasva az egyik sugallat ami elér hozzánk a következő: minden relatív, minden viszonylagos és minden állításnak csupán egy adott rendszeren belül van értelme.

"A tenger: víznek a legtisztább és legszennyesebb, halaknak

ital és éltetőjük, embereknek azonban ihatatlan és halálos." /B 61./

"A legszebb majom is csúnya az emberhez képest. A legbölcsebb ember is majom az istenhez képest bölcsességben, szépségben és minden másban." /B 82-83./

Ugyanakkor Herakleitosz sok töredékében a népet ostorozza tudatlansága és vaksága miatt:

"Bár a logosz ez örökre képtelenek értelmetlenségükben felfogni az emberek /.../" /B 1./

"Sem a halláshoz nem értenek, sem a beszédhez." /B 19./

"Nem értik meg mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban /van /." /B 52./

A mester itt éppen az egysíkú gondolkodást, a konvencionált világlátást veti az emberek szemére. Azt, hogy gondolkodási rendszerük rögzült, és hogy képtelenek egyszerre gondolni valamit és annak ellenkezőjét. Ennek fényében meg kell különböztetnünk egymástól kétféle gondolkodást: a szokványos, logikai gondolkodást - amit ma már nevezhetünk hagyományosnak is,- és ama másikat, amit legcélszerűbb a kezdeti jelzővel ellátni. Az előbbit jellemezhetjük úgy is, mint ami egydimenziós, amihez képest az utóbbit dimenzión kívülinek kell neveznünk. A hagyományos gondolkodással a kezdeti nem megközelíthető, hiszen nem érvényes rá a parmenidészi mondat:

"Mert ugyanaz a gondolkodás és létezés." /B 3./

hiszen pont egysíkúságából kifolyólag lesz gátja a logosz megközelítésének. Herakleitosz épp ezt akarja megtörni, éppen ennek a veszélyére figyelmeztet. Tudja, hogy az egység csak akkor tárul szemünk elé, ha túllátunk a sokaságon, tudja, hogy ehhez át kell lépünk berögzült sémáinkon, megszokott gondolkodásunkon. A preszokratika még tudott ama másik gondolkodásról, amely "nem vágja szét a létezőnek a létezővel való összefüggését" /Parmenidész B 4./

Itt azonban nem feledkezhethetünk meg a következő parmenidészi töredékről:

"Ami kimondható és elgondolható, annak léteznie kell. Mert van létezés

és nincs ami nem létezik. Arra intelek, fontold ezt meg. Mert először a kutatásnak ettől az útjától óvjak, azután meg attól, amelyen a mit sem tudó halandók tévelyegnek, a kétfajűek: mert tanácsstalanság kormányozza keblükben a tévelygő gondolkodást, így sodródnak, süket és vak, megigézett, különbséget tenni nem képes népség, akik a létezőt és nem létezőt ugyanannak tartják

és nem ugyanannak, /akik számára / mindenben van fordított ösvény." /B 6./

Herakleitosz szerint "az út fel és le ugyanaz". Mintha a fenti sorok valóban órá utalnának. És ez az a probléma, amit képtelenek vagyunk megoldani mai gondolkodásunkkal. Itt van az a pont, ahol a preszokratikus gondolkodás fölénk nő. Hiszen e két mester kijelentései lényegiségüket illetően többnyire összecsengnek. Mindketten arról szólnak, amiről mi már csak hallgatni tudunk:

"Közös az, ahonnan elindulok: ugyanoda érkezem." /B 5./ mondja Parmenidész, míg Herakleitosz:

"/Mert/ közös a kezdet és a vég a kör kerületén." /B 103./

Ha megértjük, hogy "az út fel és le ugyanaz" /B 60./, támpontot adhat számunkra a fenti ellentmondás kezelésére, oly módú megközelítésére, hogy számunkra az egységet hozza létre, végig figyelve az epheszosi figyelmeztetésére:

"Az ellentétesre csiszolt illik össze, /és / az ellenkezőkből a legszebb illeszkedés és minden a vizsály által jön létre." /B 8./

Mert sokan vannak kik "nem értik meg mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint íj és lanté".

Αὐτὸ τὸ ἄνεσμηjét hirdető gondolkodók lényegében ugyanoda vezetnek:

"Egyetlen út-szó

marad még, hogy: van. Ezen igen sok a jegy, mivel nem-született, romolhatatlan, egész, egyetlen, rendületlen és teljes.

Soha nem volt, nem lesz, mivel most teljességgel van, egy, folytonos." /Parmenidész B 8./

"Az isten nap éj, tél nyár, háború béke, elteltég éhség," /Herakleitosz B 67./

"Mivel ez így van, el kell ismerjünk, hogy a mindenségben minden egy." /Anaxagorász B 4./

A töredékekből kitűnik, hogy a preszokratikus gondolkodás a gondolkodók jelentős részénél az egység körül szerveződik. Az egységben látásról, az egységben élésről Parmenidész ezt mondja: :

"Mert ugyanaz a gondolkodás és a létezés." /B 3./

« τὸ μὲν εἶναι ὁμοῦν ἐστὶν τε καὶ εἶναι »

A gondolkodás és létezés egysége e mondatban valósul meg. E mondat kimeríthetetlen és utolérhetetlen. E mondat kimondása által megvalósul és beteljesedik az a törekvés, amelyet Arisztotelész így fogalmaz meg a Metafizika elején:

"Minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra." 980a21. Parmenidésznél megvalósul, Arisztotelésznél már csupán törekvés tárgyát képezi. Arisztotelész számára cél ἀποφύξις νόσσεω/ a gondolás gondolása/, cél az isteni folyamatba, a gondolás gondolásába kerülés, hogy elgondolhassuk e létet, hogy mi is gondolttá legyünk és így istenivé válhassunk:

"Maga-magát gondolja az ész, mikor megragadja a gondolat tárgyát, mert ő maga lesz a gondolat tárgya abban, ahogyan megragadja és elgondolja a tárgyat, s így azonos lesz az ész és a gondolatban megragadott tárgy." "Metafizika 1072b

Ezzel mintegy az abszolút biztonság állapotát akarja elérni, amely a tévelygés ellentéte:

"Élete olyan, mint a miénk, amikor egy pillanatra a legboldogabbak vagyunk." Metafizika 1072b

Herakleitosz, Parmenidész és Empedoklész ide értek el, hiszen számukra. a gondolkodás és létezés: egy.

"Nézd, a gondolkodás számára a távol állók ugyanúgy szilárdan közeliak, mert / a gondolkodás/ nem vágja szét a létezőnek a létezővel való összesüggését sem úgy, hogy mindenfelé a kozmosz rendje szerint teljesen szétvágott legyen, sem /úgy, hogy ily módon/ összeállított legyen." /Parmenidész B 4./

A gondolkodás még nem szakít szét, ebben a korban még összetart, egységet teremt. Ezt csak az érezheti, aki még nem tárgyiasít gondolkodásával, aki még nem rabja a fogalmi gondolkodásnak, aki számára a gondolat nem valamiről, egy fogalomról vagy valami partikulárisról szól, hanem a teljességről magáról, azaz a teljesség maga. Ennek a fajta gondolkodásnak nem lehet tárgya, mert akkor tárgyiasítana. E helyett tárgyát feloldja önmagában, önmagának lesz tárgya, ez a gondolás gondolása. Ez a mozgatatlan mozgató tevékenysége. Ez ugyanakkor a világosság, az egységben látás, tulajdonképpen a $\xi\upsilon\ \kappa\alpha\iota\ \tau\omega\upsilon$ állapota. Ez pusztán megélhető, de semmi esetre sem mondható. Hiszen ez a hallgatás állapota is egyben. Itt nem mi beszélünk. Itt valami más szól.

IV.

Hogy megérthessük, hogy mi az, ami a preszokratikus gondolkodásban a fordulatot hozta - ami miatt a preszokratikát határon állónak kell tekintenünk -, rá kell mutatnunk, hogy ugyanaz ami emlékeztet egyben felejtet is! Ez pedig nem más, mint a preszokratikus töredék. A preszokratikus töredék megsérti az isteni némaságot. Beszél, szól, mond. A kimondhatatlan kimondására tesz kísérletet. Nem tudhatjuk, hogy miért, de elcsábul, csapdába esik. Az istenek csapdájába. Hiszen az istenekkel való találkozás mindig arra csábít, hogy elmeséljük a csodát, hogy továbbadjuk azt, amit tudattak velünk. Ekkor azonban hübriszt követünk el, hiszen elfelejtjük, hogy nyelvünk lassabban forog, gondolkodásunk nehezkesebb, emlékezetünk gyarlóbb, mint az övék. A hübriszt pedig az istenek büntetik. Ők tudják, hogy hogyan.

Herakleitosz figyelmeztet bennünket:

"A természet rejtekezni szeret," /B 123./

Mégis ő az, aki legsúlyosabb mondatával megpróbálja felfedni e rejtekezést:

"Nem tőlem, hanem a logosztól hallván, bölcs dolog elismerni, hogy minden egy."

/B 50./

«οὐκ ἔμοῦ ἰαλλὰ τοῦ λόγου ἰκούστων εὐλογοῦν βοφόν
ἔβρω· ἐν πλάτῃ εἶμι.»

Azért idézem görögül is ezt a mondatot, mert sokkal több súlyt hordoz, mint amennyit bármely magyar fordítása elbír. Itt Herakleitosz valami felmérhetetlent mond ki, és ezáltal tárgyiasít is egyben. Meggyőződés, hogy a mester óta még soha senki nem értette meg a maga teljességében ezt a mondatot. E mondat megérthetetlen. Megértéséhez ugyanis nem gondolni kell, hanem elgondoltnak lenni. És mégis: a tárgyatlan tárgyiasul, az időn kívüli időbelivé válik, a végtelen lehatárolódik. Ez pedig hübrisz. Ez a hübrisz végzetes. E hübrisz jelzi valaminek a végét, és kijelöli valaminek a kezdetét. És az, ami e mondat megszületése pillanatától útjára indul: a filozófia.

A filozófia csakis egy istenektől elszakadt állapotban születhet meg. Megszületéséhez szükséges az elszakadás, az eltávolodás, a lehullás. Hiszen az istenek nem ezen a nyelven beszélnek, e nyelvnek csak tőlük távol van létjogosultsága. De abban a pillanatban, hogy távol kerülünk tőlük, szükséges, hogy megszülessen a filozófia. Hiszen amellet, hogy a filozófia egy elszakadás terméke, ugyanakkor szükségszerűen magában hordozza törekvésként azt, hogy visszatérést nyújtson oda, ahonnan elindult. A filozófia mélyen emberi, talán a legemberibb vonásunk. A filozófiában ugyanaz valósul meg, mint a vallásban, vagy a művészetekben: az ember legmélyebből föltörő, legtisztább vágya, az egységbe való visszatérés legőszintébb áhítása. A filozófia magában hordozza ezt: vissza akar térni oda ahonnan kiszakadt, ahonnan elindult. Pontosan azt a szakadást akarja megszüntetni, amely megszületését lehetővé tette. Így tesz szert a lehető legnagyobb alázatra, hiszen tudja: célját csupán a legnagyobb áldozat, önmaga megszüntetése árán érheti el. A filozófia célja: önmaga megszüntetése. Azért, hogy visszavigye az embert oda, ami: Egy. Hogy egyesítse az embert, hogy egyé tegye önmagával és mindennel, hogy beteljesülhessen az a herakleitoszi mondat, amely elhangzása óta beteljesülésre vár, amely elhangzása révén a filozófiát hozta létre, talán éppen azért, hogy segítségével önmagát teljesíthesse be. Magában ebben a mondatban megvilágosodik a preszokratika legmélyebb értelme: lényegi értelme és

töredékeinek értelme, ami kettő. Ezek a mondatok összehasonlíthatatlanok minden más mondattal, egyedül a Szent Szövegekhez lehet hasonlítani őket. Hiszen ezek a mondatok, amelyek megjelennek szemünk előtt, nem megvalósulások, amelyek passzívan elszenvedték lejegyzésüket, hanem aktívak, bennünk dolgozó és ható létezők.

És mégis e fordulat kapcsán fel kell tennünk magunknak azt a kérdést, amelyre a filozófia önnön léte révén kérdez rá. Az a kérdés ez, amely bennünket itt a későújkorban egyre inkább feszít. Ugyanis egyre inkább látjuk annak a következményeit, amire vonatkozik, ezek a következmények egyre fenyegetőbbben tornyosulnak köröttünk. Ez a kérdés pedig, amire egyre rémültebben keressük a választ így hangzik: Miért? Miért kellett a teljességnek megsérülnie, miért jutott osztályrészünkül nekünk e sors? A kérdés számunkra kérdés marad. A válasz nem adatik meg ma számunkra.

De a fordulat már ott, akkor bekövetkezett. És már ott és akkor megmutatkoztak végzetes következményeinek előjelei. Eme előjelek hordozói a szofista gondolkodók voltak. Döbbenetes élmény Herakleitosz után Protagórászt olvasni. A hatás prezentálható:

"Bár a logosz közös, úgy él a sok ember, mintha külön gondolkodása volna." /B 2./

"Amivel legfolytonosabban érintkeznek, a logosszal, ezzel meghasonlásban vannak, és amibe naponta belebotlanak, az nekik mintha idegen volna." /B 72./

Ugyanakkor Protagorász eképpen szól:

"Az istenekről nem tudhatom sem, hogy vannak, sem, hogy nincsenek. Mert sokminden van, ami ennek tudását megakadályozza, úgy a dolog homályos volta, mint az emberi élet rövidsége."

Mintha előbb egy haragvó isten szólt volna, utána pedig egy tévelygő ember, aki tudását tévelygésére alapozza, nem pedig arra a bizonyosságra, amibe "naponta belebotlik". Ő már nem hallja meg Herakleitosz figyelmeztetését:

"Ha az ember nem reméli a nem remélhetőt, kitalálni nem fogja, mert nehezen kitalálható és hozzáférhető." /B 18./

Protagorász tanításával korunk első előfutára volt. Ő az, aki a gondolkodás történetében először az alázat pozíciója helyett az uralkodó helyet választotta. Ő az, aki ahelyett, hogy elismerte volna meghatározott és határolt voltát, maga akart meghatározóvá válni.

"Minden dolog mértéke az ember, a létezők létének, a nemlétezők nem létének." mondja. A görög hübrisz fogalom a mítoszból ered. "A hübriszt jobban kell oltogatni, mint a tűzveszedelmet." /B 43./ mondja Herakleitosz. Az a gondolkodás, amely még elválaszthatatlan kapcsolatban áll a mítoszzal, még ismeri a mértéket. A mértéket a mítosz írja elő, ő teremti meg, a mítosz önmagában állandó figyelmeztetés arra, hogy emlékezzünk ember voltunkra, emlékezzünk kicsinységünkre. A mítosztól való elszakadás önmagában is hübrisz, gőg, ami csak újabb hübriszt szül. A fenti két Protagorász fragmentum egymást feltételezi. Aki nem tudja, hogy élnek az istenek, annak számára mérték csak az ember lehet. A "minden dolog mértéke az ember" korunk jelmondata is lehetne, azé a koré, ahol már szinte nem az ember teszi a hübriszt hanem a hübrisz teszi az embert.

V.

A vándor elér hozzánk, tétován megáll. Ránk néz, mélyen a szemünkbe, egyenesen a lelkünkbe tekint. Nem szól, de mégis kérdez. Nem beszél, de mégis számon kér. Mi azonban nem értjük. Ezt a nyelvet már elfeledtük. Idegen számunkra, pedig mintha találkoztunk volna már valahol. Szomorú, érzi, hogy tovább kell mennie. Lehajtja fejét, gondolataiba mélyed. Majd továbbindul úgy, "mint aki elfelejti, hová visz az útja".

Felhasznált irodalom:

Sebestyén Károly: A görög gondolkodás kezdetei Thalestól Sokratesig
Parmenidész, Empedoklész töredékek Ford.: Steiger Kornél | Herakleitosz múzsái,
avagy a természetről Ford.: Kerényi Károly
Arisztotelész: Metafizika Ford.: Halasy-Nagy József
Szabó Árpád: Parmenidész In: Existentia 1992/1-4.
Nyíri Tamás: Filozófiatörténet
Halasy-Nagy József: Az antik filozófia
Hegel: Előadások a filozófia történetéből I.
Ferge Gábor előadásai
Megjegyzés:
A fragmentumok számozása Diels-Kranz: Die Fragmente der Vorsokratiker című
műve alapján történt.

Pavlovits Tamás